

de aanzet moeten vormen tot een soort Europese grondwet. Al met al geeft Van Kemsekes boek een boeiend inkijkje in de geschiedenis van het Belgische Europabeleid. Enkele punten van kritiek: een evaluatie of slotbeschouwing had het boek niet misstaan. Ook een personenregister wordt node gemist.

REMCO VAN DIEPEN, WEESP

Hülsken, Marloes, *Kiezen voor Kinderen? Vrouwentijdschriften en hun lezeressen over het katholieke huwelijksleven, 1950-1975* (Dissertatie Nijmegen 2010; Hilversum: Verloren, 2010, 223 blz., ISBN 978 90 8704 173 1).

‘Alwéér die sex!’ Het is op zijn minst verrassend, maar dit citaat komt uit een brief van een lezeres aan *Doorkijk*, het tijdschrift van het Katholiek Vrouwengilde (70). De uitroep getuigt van een zeker gevoel van overdaad aan informatie en dat is niet onmiddellijk een beeld dat spontaan wordt gerijmd met katholieke discoursen. Hij is nochtans tekenend voor de katholieke veelstemmigheid die Marloes Hülsken schetst in dit boek over de opvattingen van katholieke vrouwen over gezinsgrootte, geboortebeperving en moederschap. Meer specifiek gaat het over de jaren 1950-1975, een periode waarin niet alleen de pil in Nederland werd geïntroduceerd (1962), maar waarin ook de Rooms-Katholieke Kerk met *Humanae Vitae* (1968) – tot teleurstelling van heel wat gelovigen – een zeer duidelijke stelling innam tegen het gebruik van voorbehoedsmiddelen. Zoals Hülsken echter duidelijk aangeeft aan de hand van eigentijdse enquêtes en een reeks (nieuwe) interviews, vormde Rome’s wil niet noodzakelijk een moreelbindende wet voor de Nederlandse katholieken. Zij beschouwden geboortebeperving – zelfs wanneer deze niet gebaseerd was op periodieke onthouding – als ieders eigen verantwoordelijkheid. In dat opzicht kan Hülskens boek dan ook gelezen worden

als een welkome reactie op Marga Kerklaans ‘*Zodoende was de vrouw maar een mens om kinderen te krijgen*’. 300 Brieven over het roomse huwelijksleven (1987) waarin aan de hand van brieven van katholieke vrouwen een zeer beklemmend beeld werd geschetst van de katholieke huwelijksmoraal, bewaakt en afgedwongen (absolutieweigering) door een streng toezieende (dorps)pastoor. In haar studie gaat Hülsken na waardoor de Nederlandse katholieke vrouwen zich dan wel lieten leiden en, meer in het bijzonder, onderzoekt ze de invloed van vrouwenbladen op de opvattingen van katholieke vrouwen over moederschap, gezinsgrootte, geboorteregeling en seksuele moraal. Ze combineert een inhoudelijke analyse van algemene damesbladen met interviews met oud-lezeressen en reconstrueert daarbij hun leesgedrag en perceptie van de bewuste tijdschriften.

Na een beknopt historiografisch overzicht – waarin helaas geen melding wordt gemaakt van Belgische studies van damesbladen of werken over gender en religie – volgt een uiteenzetting over katholieken en geboorteregeling die werd gebaseerd op bronnen en literatuurstudie. De inhoudelijke analyse concentreert zich op een reeks steekjaren en wordt opgehangen aan een aantal kernbegrippen (moederschap en dergelijke). Het resultaat is een eerder schoolse opbouw waarbij eenzelfde hoofdstukkenonderverdeling zich maar liefst zeven maal herhaalt. De selectie van *Libelle* en *Margriet* is verrassend voor een studie van de visie op het ‘katholieke huwelijksleven’: beide bladen hebben immers een ‘neutrale’ signatuur. Hülsken bestudeert echter ook *Beatrijs* (een ‘katholiek’ weekblad voor de vrouw) en *Doorkijk*, het kvv-blad met beperkte oplage. Aangezien de (vaak gelezen) ‘algemene damesbladen’ behoorlijk uitgebreid worden geanalyseerd, kan men zich echter niet van de indruk ontdoen dat deze inhoudelijke studie vooral over huwelijk, geboortebeperving en gezinsgrootte ‘in het algemeen’ gaat en niet specifiek over de ‘katholieke’ interpretatie ervan (zoals aangegeven in de titel). Op zich hoeft dat niet storend te

zijn, maar deze bronnenkeuze vraagt wel om problematiseren en uitbalanceren. De analyse van *Doorkijk*, waaraan een afzonderlijk hoofdstuk wordt gewijd, biedt amper tegenwicht. Niet alleen had het tijdschrift een beperkt doelpubliek, maar – zo geeft ook Hülsken zelf aan – men kan zich vragen stellen in hoeverre dit blad ook echt zijn lezers bereikte: het maakte vaak immers een nogal belerende indruk ('saai', 'verplichte studie', 159). Ten opzichte van de 'damesbladen' is het echter op zijn minst vooruitstrevend te noemen; de bladen waren immers 'eerder volgend dan trendsettend' tot eind jaren zestig (186) toen hun redacties – na grootscheepse enquêtes – beseften dat een groot deel van hun doelpubliek al volop aan geboortebepering deed.

In het tweede deel van de studie, de analyse van een reeks interviews met een specifieke groep vrouwen (25, waarvan er 11 actief waren binnen het KVC), is de focus op 'het katholieke huwelijksleven' wel scherper. In deze hoofdstukken – Hülskens originele bijdrage aan het debat – wordt aandacht besteed aan de wisselende betekenissen van vrouwenbladen en hun inhoud voor hun lezeressen. Meer specifiek wordt er in dit deel nagegaan of de vrouwen zich herinnerden hoe er over moederschap, geboortebepering en gezinsgrootte werd geschreven en of dat enige invloed had op hun eigen beslissingen. De analyse van de receptie van *Doorkijk* valt daarbij wel een beetje magertjes uit: op slechts één pagina is de kous af (156). De andere bladen komen echter wel uitgebreid aan bod en Hülsken benadrukt daarbij hun emanciperende werking. Niet zozeer qua inhoud, maar wel omdat ze voor de lezeressen een investering (van tijd en geld) in zichzelf betekenden (145). De door haar geïnterviewde vrouwen staan dan ook ver af van de onmondige en onderdrukte vrouwen die zo sterk in Kerklaans boek aanwezig waren. In tegendeel, deze vrouwen deden volop aan geboortebepering en wel in overleg met hun echtgenoten. Religie speelde bij de meeste van de door haar geïnterviewde vrouwen 'geen rol in hun gedachten over het ideale kindertal'

(184), de grootte van hun ouderlijk gezin was dan weer wel van belang. Hülsken onderscheidt twee groepen onder de oud-lezeressen. Enerzijds waren er de vrouwen die in de jaren vijftig en begin jaren zestig kinderen kregen, dus in een periode waarin nog niet over geboorteregeling werd gesproken in de damesbladen (allicht uit commerciële overwegingen). Hun beslissing over geboortebepering werd dan ook niet of nauwelijks beïnvloed door de vrouwentijdschriften. Anderzijds waren er de lezeressen die in de tweede helft van de jaren zestig en in de jaren zeventig kinderen kregen. Zij hadden de mogelijkheid om de anticonceptiepill te slikken (176) en konden er ook *Libelle* en *Margriet* op naslaan (sinds 1968). Ook voor deze groep hadden de tijdschriften 'slechts een beperkte invloed' op hun ingrijpen in het kinderaantal.

De geringe impact van de bladen en kerkelijke leer is op zichzelf natuurlijk een interessant gegeven, maar het laat de lezer wel achter met de vraag naar wat dan wel meespeelde. Dit valt uiteraard buiten de opzet van Hülskens boek, al stipt ze wel kort een aantal factoren aan (financiële zekerheid, gezondheidsredenen, praktische bezwaren) die van groter belang waren bij het 'kiezen voor kinderen'.

TINE VAN OSSELAER, K.U.LEUVEN

Fennema, Meindert, **Geert Wilders**.

Tovenaarsleerling (Amsterdam: Bert Bakker, 2010, 284 blz., ISBN 978 90 351 3534 5); Osch, Henk van, **Bram Peper**. *Man van contrasten* (Amsterdam: Boom, 2010, 493 blz., ISBN 978 94 6105 111 0).

Het valt niet mee een biografie te schrijven als de gebiografeerde nog leeft. Zijn leven heeft een kop maar nog geen staart, gevoelig bronnenmateriaal is meestal niet ontsloten en de hoofdpersoon kijkt – bewust of onbewust – steeds weer over de schouder mee. De laatste constatering sluit